

ХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Діяльність особистості залежить від зовнішніх і внутрішніх факторів. В якості одного з внутрішніх факторів виступає характер та індивідуально-типологічні особливості особистості. Дані особливості впливають: по перше, на поведінку особистості в контексті тієї чи іншої діяльності, по друге, на її уподобання в цьому процесі.

У найбільш узагальненому виді характер особистості визначається як цілісний і стійкий індивідуальний склад психічного життя людини, як особливий психічний механізм, що забезпечує стійкість спрямованості реагування людини на соціально значимі ситуації й обставини.

Особливості виникнення та прояву психологічних бар'єрів у діяльності особистості в значній мірі пов'язані з її індивідуально-психологічними властивостями. Дослідження характеру цих зв'язків має теоретичне і практичне значення. Тому що висвітлюються закономірності взаємного впливу психічних явищ, зокрема, психологічних бар'єрів та рис особистості, що в свою чергу поглиблює знання про природу психологічних бар'єрів. У практичному плані дослідження даної проблеми дозволить визначити шляхи вдосконалення особистості в напрямку приборкання небажаних психологічних бар'єрів та профілактики їх виникнення. У цьому полягає актуальність теми нашого дослідження.

Проблема психологічних бар'єрів особистості відбита в працях М.А.Подимова [9], Р.Х.Шакурова [13], Ф.С. Василюка [1], Н.О.Загумених [3], О.О.Прохорова [10] та ін.

Вплив характерологічних особливостей на діяльність і спілкування особистості висвітлено в дослідженнях М.Д.Левітова [5], Л.В.Кулікова [4], Я.О. Лупьян [6], К.М.Гуревич [2], Н.О.Побірченко [8], О.П. Саннікової [11] та ін.

Разом з тим питання про особистісну основу виникнення психологічних бар'єрів поки, що є недостатньо розробленим. У зв'язку з цим метою нашого дослідження виступило вивчення впливу індивідуально-психологічних особливостей особистості на формування психологічних бар'єрів в діяльності особистості.

Завдання дослідження: 1) на теоретичному рівні розкрити проблему впливу рис характеру на формування психологічних бар'єрів особистості; 2) емпірично визначити провідні риси характеру, що детермінують психологічні бар'єри в діяльності особистості.

Згідно з першим завданням нашого дослідження була опрацьована спеціальна література [2, 5, 6, 11, 12, 13 та ін.], аналіз якої дозволив означити наступні узагальнення. Характер – сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що складається й виявляється в діяльності й спілкуванні, обумовлюючи типові для неї способи поведінки. Характер формується в ході соціального виховання людини, при цьому вплив роблять і природні передумови розвитку індивідуальності такі як задатки, темперамент, вища нервова діяльність. Характер проявляється в системі відносин людини до навколишньої дійсності: у ставленні до інших людей; у ставленні до справи; у ставленні до себе; у ставленні до власності. Можна виділити моральні, емоційні, інтелектуальні, вольові риси характеру.

Характерологічні особливості виступають як поведінкова основа діяльності особистості. Це виявляється в таких характеристиках як активність, пасивність, настирливість, гнучкість, мінливість, поверховість, рішучість, витримка, послідовність та інше, що співвідноситься з рисами характеру і властивостями темпераменту. Психологічний бар'єр це системний стан особистості в який опосередковано входять риси характеру особистості.

На нашу думку, залежність психологічних бар'єрів від рис характеру особистості виявляється в тому, що тип характеру, чи окремі його риси визначають вибірково чутливість людини до одних зовнішніх впливів і підвищену стійкість до інших. Тобто риси характеру виступають особистісною основою для виникнення психологічних бар'єрів у відповідних ситуаціях. Враховуючи на особливості характеру можна виділяти осіб більше або менше стійких до виникнення психологічних бар'єрів в діяльності. Ці зв'язки дозволяють підбирати засоби впливу для попередження та усунення небажаних психологічних бар'єрів особистості.

У відповідності до типів психологічних бар'єрів наведемо риси характеру, що сприяють їх виникненню (див. табл.1).

Таблиця 1

Риси характеру як особистісна основа виникнення психологічних бар'єрів різного типу в діяльності особистості

Типи психологічних бар'єрів			
Мотиваційні	Когнітивні	Емоційні	Вольові
Підозрливість, апатія, лінь, безвідповідальність, байдужність, недовірливість, неввічливість, нетерпимість та ін.	Причепливість, обмеженість, непослідовність, повільність та ін.	Уразливість, запальність, не нависть, недобррозичливість, істеричність, замкнутість, скутість, заздрісність, жадібність, буркотливість та ін.	Безвільність, безініціативність, недбалість, нерішучість, невимогливість, непевність, невитриманість та ін.

Особистісна основа впливає на формування психологічних бар'єрів опосередковано через конкретну ситуацію виконання діяльності. Тип характеру особистості, окремі його риси не вказують на те які психологічні бар'єри вона зазвичай переживає. Ці індивідуальні особливості визначають які ситуації діяльності є стресогенними для даної особистості. В умовах стресу можуть з'явитися психологічні бар'єри. Поза стресовою ситуацією особистість незалежно від її індивідуальних особливостей потенційно готова до переживання психологічного бар'єру будь якого типу і виду.

Тобто людина може зазнавати мотиваційні, емоційні, когнітивні та вольові психологічні бар'єри.

Наприклад у екстраверта і інтроверта можуть бути психологічні бар'єри як перед практичною так і перед теоретичною діяльністю. В даному випадку екстраверт переживає психологічний бар'єр, якщо вимоги практичної діяльності перевищують його можливості, або становлять для нього небезпеку. Інтроверт зазнає психологічні бар'єри в ситуації практичної діяльності через свою спрямованість на внутрішню діяльність.

Тобто список потенційних психологічних бар'єрів однаковий для різних типів особистості. У залежності від типу особистості людина схильна переживати ті чи інші види психологічних бар'єрів у відповідних ситуаціях. Не можна казати, що дана особистість більше стійка до утворення психологічних бар'єрів ніж інша. Треба уточнити, в якій ситуації розглядається дана особистість. Психологічні бар'єри виникають в наслідок сприйняття конкретної ситуації діяльності, а індивідуально психологічні особливості особистості виступають умовами для формування даних бар'єрів.

Говорячи про провідні риси характеру особистості у зв'язку з психологічними бар'єрами, зауважимо, що безпосередньо риси особистості не визначають схильність до переживання тих або інших бар'єрів. Проте вони визначають ситуації які є стресовими для даної особистості і в цій ситуації можуть з'являтися будь-які (мотиваційні, емоційні, когнітивні, вольові) психологічні бар'єри.

Таким чином особистісна основа психологічних бар'єрів передбачає риси характеру особистості, котрі визначають стійкість або нестійкість до тих або інших ситуацій діяльності. Нестійкість особистості до певної ситуації спричиняє виникнення у неї відповідних психологічних бар'єрів.

Безперечно, такі риси характеру як тривожність, замкненість, сором'язливість зумовлюють те, що багато життєвих ситуацій можуть спричинити виникнення психологічних бар'єрів. Часто, для таких особистостей це ситуації спілкування.

Отже, серед рис характеру особистості є такі, що зумовлюють її вразливість перед багатьма ситуаціями діяльності і спілкування. Природно, що є такі риси, які у більшості ситуацій допомагають зберігати особистості самовладання і врівноваженість. У зв'язку з цим, доцільно провести систематизацію індивідуально психологічних особливостей особистості, що дозволить виділити поміж них провідні у процесі формування психологічних бар'єрів в діяльності особистості. Загальний перелік рис характеру можна скласти спираючись на відомі особистісні опитувальники такі як 16 факторний тест Кеттелла, FPI, особистісний опитувальник Айзенка, тест К. Юнга, тести на виявлення акцентуацій характеру Шмішека, Лічко та ін. Аналіз та узагальнення спеціальної літератури, власні спостереження показали, що в якості особистісної основи виникнення психологічних бар'єрів в діяльності виступають такі риси особистості як боязкість, високий самоконтроль, зовнішній локус контролю, конформність, не цілеспрямованість, несамостійність, сенситивність, обережність, стриманість, тривожність, чутливість тощо. У зв'язку з цим, для емпіричної перевірки даного твердження ми обираємо психодіагностичну методіку для оцінки рис особистості. А саме модифіковану форму опитувальника FPI (скорочений варіант).

Згідно другого завдання нашого дослідження на емпіричному рівні було визначена роль особистісної основи виникнення та прояву психологічних бар'єрів в діяльності особистості (на прикладі її професійного самовизначення). У нашому дослідженні професійне самовизначення особистості розглядається в як процес самосвідомості й аспект особистісного самовизначення як особлива діяльність, що має різні цілі й зміст на різних вікових етапах.

Психологічні бар'єри особистості досліджувалися за допомогою тест-опитувальника для оцінки типу й ступеня виразності психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості [7], а індивідуально-психологічні особливості за допомогою модифікованої форми особистісного опитувальника (FPI). Випробовуваними виступали особи віком від 14 до 50 років. Загальна кількість випробовуваних склала 260 чоловік. З метою виявлення впливу рис особистості на рівень виразності психологічних бар'єрів був використаний метод лінійної кореляції Пірсона. Виявлявся характер зв'язку між рівнем виразності психологічних бар'єрів випробовуваних і рівнем розвитку таких індивідуально-психологічних особливостей як маскуліність – фемініність, емоційна лабільність, спонтанна агресивність, реактивна агресивність, екстра – інтроверсія, дратівливість, урівноваженість, депресивність, товариськість, невротичність, сором'язливість, відкритість.

Результати підрахування коефіцієнту кореляції подано в таблиці 2. Як показали результати кореляційного аналізу, зворотній зв'язок виявлено між виразністю психологічних бар'єрів та наступними властивостями випробовуваних: товариськість ($r = -0,36$; при $P < 0,01$); урівноваженість ($r = -0,24$; при $P < 0,01$); реактивна агресивність ($r = -0,211$; при $P < 0,01$); екстравертованість ($r = -0,218$; при $P < 0,01$); маскуліність ($r = -0,28$; при $P < 0,01$).

Тобто високий рівень розвитку зазначених властивостей позитивно впливає на стійкість особистості до виникнення психологічних бар'єрів в складних життєвих ситуаціях. Якщо людина виявляє товариськість, вміє за себе постояти, екстравертована, мужня, то вона не є схильною до переживання психологічних бар'єрів в стресових ситуаціях. А бар'єри, що виникають така людина вміє долати. Як ми бачимо з таблиці 1, серед розглянутих вище властивостей, найбільше впливає на стійкість до виникнення небажаних психологічних бар'єрів товариськість ($r = -0,36$), далі йдуть, маскуліність ($r = 0,28$), урівноваженість ($r = 0,24$), екстравертованість ($r = 0,218$), реактивна агресивність ($r = 0,211$).

Таблиця 2

Значимі кореляційні зв'язки між рівнем виразності психологічних бар'єрів та індивідуально-психологічними особливостями особистості

Показники (FPI)	Коефіцієнт кореляції між показниками (FPI) і рівнем виразності психологічних бар'єрів
Невротичність	0,32**
Спонтанна агресивність	-0,01
Депресивність	0,303**
Дратівливість	0,14*
Товариськість	-0,36**
Урівноваженість	-0,24**

Реактивна агресивність	-0,211**
Сором'язливість	0,46**
Відкритість	0,09
Екстра – інтроверсія	-0,218**
Емоційна лабільність	0,308**
Маскуліність – феміність	-0,28**

Примітка: n = 260; позначка ** свідчить про коефіцієнт кореляції на рівні $p < 0,01$; позначка * – коефіцієнт кореляції на рівні $p < 0,05$.

Прямий зв'язок виявлено між виразністю психологічних бар'єрів та наступними властивостями випробуваних: невротичність ($r = 0,32$; при $P < 0,01$); депресивність ($r = 0,303$; при $P < 0,01$); дратівливість ($r = 0,14$; при $P < 0,05$); сором'язливість ($r = 0,46$; при $P < 0,01$); інтроверсія ($r = 0,218$; при $P < 0,01$); емоційна лабільність ($r = 0,308$; при $P < 0,01$); феміність ($r = 0,28$; при $P < 0,01$). Високий рівень розвитку зазначених властивостей виступає як умова виникнення психологічних бар'єрів в діяльності особистості. Якщо людині притаманно невротичність, депресивність, дратівливість, сором'язливість, інтроверсія, емоційна лабільність, надмірна феміність то вона є схильною до переживання психологічних бар'єрів в стресових ситуаціях. Серед розглянутих вище властивостей (див. таблицю 2) найбільше на схильність до виникнення небажаних психологічних бар'єрів впливає сором'язливість ($r = 0,46$), далі йдуть невротичність ($r = 0,32$), емоційна лабільність ($r = 0,308$), депресивність ($r = 0,303$), феміність ($r = 0,28$), інтроверсія ($r = 0,218$), дратівливість ($r = 0,14$).

Значимо, що особистісну основу для виникнення психологічних бар'єрів, в першу чергу, складають такі властивості особистості як сором'язливість, товариськість, невротичність, емоційна лабільність, депресивність. Причому протидіють виникненню психологічних бар'єрів товариськість. Водночас сприяють виникненню бар'єрів: сором'язливість, невротичність, емоційна лабільність, депресивність. В значно меншому ступені впливають на динаміку прояву психологічних бар'єрів такі властивості особистості як маскуліність-феміність, урівноваженість, екстра – інтроверсія, реактивна агресивність, дратівливість. В даному випадку достатній рівень розвитку зазначених властивостей протидіє виникненню психологічних бар'єрів. Виключення складають такі властивості як дратівливість, інтровертованість та надмірна феміність, особливо для чоловіків.

В цілому проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки.

1. Характерологічні особливості виступають як поведінкова основа професійного самовизначення особистості. Це виявляється в динамічних характеристиках поведінки в контексті професійного самовизначення. Зокрема це такі характеристики як активність, пасивність, настирливість, гнучкість, мінливість, поверховість, рішучість, витримка, послідовність та інше, що співвідноситься з рисами характеру і властивостями темпераменту.

2. Психологічний бар'єр це системний стан особистості. Риси характеру особистості опосередковано представленні у даному стані.

3. Залежність прояву психологічних бар'єрів від рис характеру особистості виявляється в тому, що певний тип характеру, чи окремі риси характеру визначають вибіркочутливість до одних зовнішніх впливів і підвищену стійкість до інших.

4. Враховуючи на особливості характеру можна виділяти осіб більше або менше стійких до виникнення психологічних бар'єрів в тій або іншій діяльності. Ці зв'язки дозволяють підбирати засоби впливу для попередження та усунення небажаних психологічних бар'єрів особистості.

5. Психологічні бар'єри у професійному самовизначенні опосередковані, насамперед, особливостями розвитку вольової сфери особистості.

Подальші розвідки з даної наукової проблеми пов'язані з розробкою шляхів попередження виникнення небажаних психологічних бар'єрів у різних видах діяльності особистості за рахунок вдосконалення її характерологічних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Васильок Ф.Е.* Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций / [Предисл. В.П. Зинченко]. – М.: Изд-во МГУ, 1984.
2. *Гуревич К.М.* Дифференциальная психология и психодиагностика: избранные труды / К. М. Гуревич. - Санкт-Петербург [и др.]: Питер, 2008.
3. *Загуменных Н. А.* Психологические барьеры в процессе формирования индивидуального стиля деятельности учителя : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Загуменных Нина Александровна. – Курск, 2005.
4. *Куликов Л. В.* Личностный фактор в преодолении стресса // Актуальные проблемы психологической теории и практики (Экспериментальная и прикладная психология; Вып. 14) / Под ред. А. А. Крылова. СПб. : Изд-во СПбГУ, 1995.
5. *Левитов Николай Дмитриевич* (1890-1972). Вопросы психологии характера / Н. Д. Левитов. – М.: Изд-во СГУ, 2009.
6. *Лупьян Я.А.* Барьеры общения, конфликты, стресс... / Я.А. Лупьян. – Мн.: Выш. Шк., 1986.
7. *Массанов А.В.* Диагностика психологических барьеров в професійному самовизначенні особистості / А.В. Массанов // Збірник наукових праць "Актуальні проблеми практичної психології". – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2006.
8. *Побірченко Н.А.* Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності : автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Н.А. Побірченко. – К.: Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, 2000.
9. *Подымов Н. А.* Психологические барьеры в педагогической деятельности : [монография] / Николай Анатольевич Подымов/ – М. : Прометей, 1998.

10. Прохоров А.О. Неравновесные (неустойчивые) психические состояния / А.О. Прохоров // Психологический журнал, 1994, – Т. 20. – № 2.

11. Санникова О.П. О трудностях в общении / О.П. Санникова // Социально-психологические проблемы ускорения социального развития общества в условиях перестройки. Тезисы докладов и сообщ. – М., 1989.

12. Чебыкин А.Я. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности / А.Я. Чебыкин. – Одесса, 1992.

13. Шакуров Р.Х. Барьер как категория и его роль в деятельности / Р.Х. Шакуров // Вопросы психологии. – 2001. – №1.

Подано до редакції 17.08.09

РЕЗЮМЕ

У статті представлені результати емпіричного дослідження зв'язку між рівнем розвитку властивостей особистості й ступенем виразності її психологічних бар'єрів. Показано, що виникненню бар'єрів сприяють соромливість, емоційна нестійкість, депресивність, а перешкоджають – товариськість, рухливість і сила нервової системи, усвідомлення власного покликання.

Ключові слова: психологічні бар'єри, особистісна основа психологічних бар'єрів.

А.В. Массанов

ХАРАКТЕРОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ БАРЬЕРОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье представлены результаты эмпирического исследования связи между уровнем развития свойств личности и степенью выраженности её психологических барьеров. Показано, что возникновению барьеров способствует стеснительность, эмоциональная неустойчивость, депрессивность, а препятствуют – общительность, подвижность и сила нервной системы, осознание собственного призвания.

Ключевые слова: психологические барьеры, личностная основа психологических барьеров.

А. V. Masanov

CHARACTERISTIC DETERMINANTS OF PSYCHOLOGICAL BARRIERS IN PERSONAL ACTIVITY

SUMMARY

The article demonstrates some results of empirical research on connection between the level of development of personal properties and the degree of expressiveness of their psychological barriers. It is shown, that shyness, emotional instability and depressiveness promote occurrence of barriers, whereas sociability, mobility and force of the nervous system, comprehension of own calling prevent it.

Keywords: psychological barriers, a personal basis of psychological barriers.
